

Oponentský posudek na habilitační práci PhDr. Zbyňka Svitáka, CSc., „Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782“, Brno 2012, 462 s.

Zvolená tematika habilitační práce PhDr. Zbyňka Svitáka, CSc., vychází z dlouhodobého badatelského záměru pracoviště pomocných věd historických Masarykovy univerzity v Brně věnovaného středověké a novověké fázi diplomatiky, jakožto královské disciplíny oboru PVH, logicky s nezbytným důkladným ukotvením ve správních strukturách moravské země dané doby. Optimálně také zaplňuje dosavadní „proluku“ mezi dnes již klasickou prací Vladimíra Vašků o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu období 1636–1749 a rigorózní disertací Slavomíra Brodessera, jež se zabývá moravským guberniem v letech 1783–1849. Ve své podstatě jde o inovovanou verzi Svitákovy knihy, jež vyšla pod názvem „Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782“ a svojí kvalitou vzbudila oprávněnou pozornost odborné veřejnosti. Práce z dějin správy a diplomatiky nejsou četbou lehkou a jednoduchou, vážnému zájemci však přinášejí mnohá poučení, což plně platí i pro text Svitákův.

Vstupní stránky mají odpovídající podobu, tj. vymezení badatelského pole, stanovení cílů výzkumu, představení struktury práce, jakož i přehled dosavadního bádání a použité pramenné základny. Autor zde zdůraznil své zaměření na zkoumání vlastního jádra příslušné zemské instituce, tedy „rady a kanceláře v širším slova smyslu“, připomněl většinou absenci souběžného sledování správních a diplomatických aspektů úřadů, jejich byrokratické činnosti i závažnost adekvátní volby principů dělení písemností studované instituce. Chtěl bych však upozornit, že hledisko, zda jde o písemnosti expedované vnějším příjemcům, či o písemnosti sloužící vlastnímu „dobrému chodu“ úřadu, již bylo použito více badateli, ve sféře nejnovější diplomatiky např. Evou Šmilauerovou ve studii o správních dějinách a písemnostech okresních národních výborů (1945–1960). Překlady originálních německých názvů úředních instancí do českého jazyka jsou problémem zajímavým, celkově ovšem jde o otázku detailnějšího charakteru (zohledněny by v každém případě měly být i názory historizujících juristů).

V docentské práci bych však očekával, že úvodní partie budou obsahovat teoretické pojednání s východisky pro porozumění genezi a vývoji úřadů, postavení úředníků, chodu a komunikačním vzorcům státních institucí atp., kde se lze s prospěchem opřít zvláště o práce Maxe Webera, Roberta Kinga Mertona, Alvina Warda Gouldnera či Michela Croziera aj. Právě jistá absence kontextuálního začlenění problematiky do širších středoevropských historických souvislostí a diskurzu, jež je patrná i u analýzy literatury, přece jen poněkud

zarází. Posuzovaná práce je výborným archivně pramenným dílem v tom nejlepším slova smyslu. Bylo by však žádoucí překročit přece jen úzké hranice „země moravské“ a kromě teoretických prací o byrokracii se více inspirovat i podněty ze studií uveřejněných v posledních decenních v profilových periodických oboru, např. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel und Wappenkunde*, *Bibliothèque de l'École des chartes* či *Gazette des Archives* (zde č. 172).

Rozbor pramenné základny jen potvrzuje autorovu nadstandardní znalost archiválií nejvyššího zeměpanského úřadu na Moravě ve zkoumaných letech, jejichž převážná většina je uložena v Moravském zemském archivu v Brně. Jsou však roztrženy do více fondů, kdy základ tvoří fond B 1 – Gubernium. Komplementárním zdrojem se stal aktový materiál centrálních vídeňských institucí uchovávaný v Rakouském státním archivu ve Vídni a materiál rodinných archivů šlechtických rodů, jejichž členové zaujímali u brněnského úřadu manažerské funkce.

Vlastní jádro textu zahajuje správní vývoj instituce podávaný chronologicky od přípravné fáze, přes čas deputace, dobu reprezentace a komory až po období gubernia. V rámci její geneze autor ve znalé zkratce představil hledání východisek pro reorganizaci správní infrastruktury v habsburské monarchii po mírovém uzavření válek o dědictví rakouské, které naplno obnažily latentní slabiny říše. Ty se hromadily za předchozího panování Karla VI., jehož vláda dala místo žádoucí modernizace státu přednost přeexponované barokní ideologizované zbožnosti a do extrémů dovedenému kultu panovníka, přičemž monarchie začala ztrácet velmocenskou prestiž. Snaha krizového managementu Marie Terezie urychleně zlepšit „konkurenceschopnost“ zemí sdružených pod habsburskou vládou na mezinárodním poli a především při „pokračování politiky jinými prostředky“, jež by umožnily říši vrátit její ekonomicky nejdynamičtější se rozvíjející slezská teritoria, se logicky týkaly především příprav a zavedení nového finančního a vojenského systému. Tento proces nemohl zůstat bez odezvy ani na konkrétním teritoriu Moravy.

Výsledkem bylo ustavení nového úřadu – královské deputace v Brně –, u níž dr. Sviták zvláště detailně rozebral instrukci vydanou v červenci 1748. Dále přiblížil dotvoření inovované vojenské a kontribučenské soustavy, jmenování personálu úřadu, jeho první zasedání, jakož i upevnění správního systému a jeho další rozvoj. Nelze ovšem zapomínat, že instrukce byla normou, a bylo by přínosné více prozkoumat, nakolik byla skutečně dodržována v reálné praxi instituce. V rámci transformace dosavadních správních struktur působících v Brně vzniká v květnu 1749 reprezentace a komora jako zemská vláda Moravy. Tento správní přerod autor zevrubně pojednal s patričnou invencí a se zaměřením na první

roky existence reprezentace a komory, na úpravu jejich kompetencí v roce 1751, na personální reformu úřadu v roce následujícím, jeho komise a změny v souvislosti se sedmiletou válkou (jako bylo postupování pravomocí či sistování platů). Následovala přeměna reprezentace a komory na gubernium a jeho další vývoj v podobě nových instrukcí, personálních statutů a systemizace úřednictva, vzrůstu agendy, včetně nastínění úřední každodennosti i reformních kroků na počátku osmdesátých let 18. století. Text dokládá, že kol. dr. Svitákovi se úspěšně daří rozplétat mnohdy nejednotné předevo při reorganizaci moravské zemské zeměpanské správy a pronikat houštinami předpisů i administrativních zásahů. Jejich cílem bylo zefektivnit správní soustavu rakouských a českých zemí habsburské monarchie a tím i celého státu, tj. úsilí, jež poté kulminovalo v období vlády Josefa II.

Po zevrubném vylíčení správních dějin nejvyššího zeměpanského úřadu na Moravě v letech 1748–1782 následuje jeho žádoucí „zalidnění“. Již královskou deputací v Brně zřízenou roku 1748 bylo nezbytné vybavit patřičným personálem, který by odpovídal rozsahu kompetencí a zvládal svěřenou finanční agendu. Management a administrativní zaměstnanci nového úřadu měli v první řadě zajistit bezproblémový chod instituce při zavádění a fungování vojensko-politického systému, který by dostatečně saturoval logistiku silné a bojeschopné armády. Nejdůležitější bylo logicky obsazení jejího vrcholu – tj. pozice prezidenta – schopným jedincem, jenž by se ztotožnil s úmysly panovnice a jejich rádců a vládl by i nezbytnými organizačními schopnostmi. Stal se jím Jindřich Kajetán Blümingen, příslušník úřednické aristokracie, na jehož návrh byl k 1. srpnu 1748 jmenován kancelářský personál královské deputace. Přes výrazné reformní zásahy do zemské státní správy je patrná personální kontinuita i využití profesionálního potenciálu dosavadních, většinou mladších úředníků moravského královského tribunálu, z něhož byla vybudována administrativní páteř instituce. Tyto osoby představovaly personální základ deputace, následně reprezentace a komory a s nárůstem jejich počtu („Parkinsonovy zákony v praxi“) a obměnami vplynuly do gubernia.

Světákův nástin vnitřní struktury úřadu ústí v rozdělení jeho personálu do tří skupin – na vrcholové manažery (vedoucí či personál s rozhodovací pravomocí), vyšší (konceptní) úředníky a subalterní personál (v podstatě manipulační úředníci a zřízenci). Dále přicházejí podrobnější informace o jednotlivých úřednících, příp. zřízencích v rámci uváděné triády segmentů personálu, občas věcně prostoupené i jinými pasážemi, např. o departementech, vedení komisí či kontrole protokolů. U personálu s rozhodovací pravomocí čtenáře nepochybně zaujme subkapitola věnovaná prezidentům. Výše zmíněný Jindřich Kajetán Blümingen se jako „člověk Marie Terezie“ ve své funkci nepochybně osvědčil a jeho kariéra

strmě stoupala (v prosinci 1760 byl jmenován ministrem nově zřízené státní rady ve Vídni). Jeho nástupcem se stal hrabě František Antonín Schrattenbach, zřejmě poněkud kontroverzní úředník, který panovníci plně nekonvenoval, jak je patrné z jeho v podstatě předčasného penzionování „pro zdravotní důvody“. Později zřetelně nemělo moravské gubernium příliš „štěstí“ s Kryštofem Blümingenem, mladším bratrem tehdejšího „šéfa státní správy“ Jindřicha Kajetána Blümingena, který by si zasloužil samostatnou pozornost (proč by měli být předmětem výzkum pouze jedinci mimořádně schopní a úspěšní). V jeho případě je patrný nepotismus a klientelismus, přičemž v potaz přicházejí i jeho úřednické kvality a zájem o činnost instituce, byť poťouchlé invectivy jeho podřízeného nemusí ještě odpovídat reálnému stavu.

Na text o prezidentech kontinuálně navazují pasáže o řediteli kanceláře, jímž byl zpravidla nejstarší z kolegia radů. Těm pak byly přidělovány referáty rozdělené do okruhů podle jednotlivých záležitostí, označované jako departementy, jejichž počet byl shodný s počtem radů. Poměrně rozsáhle jsou v textu probírány personální proměny radního kolegia, a to nejprve v období deputace, následně reprezentace a komory a poté gubernia. Po vrcholu pomyslné úřední pyramidy následují ve výkladu sekretáři, jejichž zařazení k managementu instituce je však sporné, neboť představovali spojnicí mezi radou a ostatním personálem. V praxi byli přítomni na radních sezeních a po jejich skončení se uplatňovali při konkrétním vyhotovování písemností. Jejich výkonnost a osobní nasazení v úřadu však byly různé a vzhledem ke zdravotnímu stavu i věku některých z nich tomu ani jinak být nemohlo. Dále přichází analýza vyššího a nižšího personálu instituce – k vyšším úředníkům náleželi registrátor, expeditor, taxátor, radní protokolista, koncipisté a k nižšímu personálu kancelisté, translátor, ke zřízencům pak dveřník a úřední poslové. Uvedený oddíl textu zakončuje pojednání o účtárně a komorní pokladně jako svébytných součástech instituce.

Optimální mezistupeň mezi správními dějinami a diplomatikou písemností nejvyššího zeměpanského úřadu na Moravě od závěru čtvrtého do počátku osmého desetiletí 18. století vytváří třetí oddíl předkládaného díla se slibným názvem „Úřad a jeho všední den“, který se člení do částí „Vnitřní chod úřadu“ a „Úředník a jeho kariéra“. Pojednání o chodu úřadu zahajuje rozbor radních zasedání, jež představovala jádro rozhodovací fáze vrcholné moravské zeměpanské instance a kde byly projednávány prakticky všechny záležitosti procházející úřadem. Osoby, které na sezení participovaly, lze rozdělit na rozhodující činitele (prezident a radové) a na sekretáře, radního protokolistu, příp. některé z koncipistů. Ti administrativně technicky zabezpečovali hladký průběh jednání a především na ně navazujícího písemného vyřizování záležitostí. Důležité je poznání, že drtivá většina

projednávaných kauz nebyla sporné povahy. Zhusta byl vrcholný moravský zeměpanský úřad pouze převodní pákou, jejímž úkolem bylo nasměrovat a předat příkazy absolutisticky vládnoucí panovnice především krajským úřadům. Od nich se pak dostávaly na příslušné instance patrimoniální správy a na městské rady, později magistráty měst, jež je sdělovaly obyvatelům obecně nebo příslušné konkrétní osobě. Zpětně pak deputace, reprezentace a komora či gubernium sumarizovaly informace, jež přicházely od institucí nižších úrovní správy, a zasílaly je vídeňským centrálním úřadům či přímo panovnici. Do Vídně směřovala i různá dobrozdání, příp. údaje personálního a jiného charakteru. Absolutistický systém vlády je dobře patrný i ze skutečnosti, že vlastní rozhodování nejvyšší zeměpanské instance na Moravě lze zaznamenat jen u malého počtu záležitostí a v každém případě muselo korespondovat s úmysly Marie Terezie, později pak být i v korelaci se záměry Josefa II. jako spoluvládce. Ve většině věcí se nejednalo o činnost nijak obtížnou. Časově či intelektuálně náročnější byla pouze některá dobrozdání a zprávy komisí, jichž se radové účastnili. Dr. Sviták zde odvedl velmi dobrou práci a čtenáře obeznale uvádí do úřadování vrcholných moravských státních institucí druhé poloviny 18. století a instruktivně komplementuje dosavadní znalosti o situaci markrabství jako konkrétního zemského správního segmentu habsburské říše.

Se značnou pečlivostí byla v práci spočítána řádná zasedání radního kolegia a také „zatížení“ sezení vrcholného grémia úřadu projednávanými kauzami. Následuje snad až příliš stručný, ale koncizní proces vzniku písemností, kde bych ovšem považoval za žádoucí konfrontovat instrukci pro kancelářský personál z roku 1764 alespoň sondážně se skutečným stavem oběhu spisu v úřadu. Instrukce je totiž normou, tj. uvádí, „jak to být mělo“, ale ne „jak to bylo“. Za přínosné považuji zjištění finanční náročnosti moravského gubernia, a to v komparaci s jinými zemskými institucemi v Brně. Nebylo by ovšem od věci provést takové srovnání – naznačené v poznámce č. 1363 s náklady na české gubernium pro rok 1773 – šíře v rámci správních struktur mocnářství.

Vcelku pozoruhodné postřehy přináší druhý oddíl rozebírané kapitoly, který se snaží podat určitý kariérní vzorec úředníka nejvyšší moravské zeměpanské instituce v daném období. Na základě detailních znalostí, které autor získal z archivního materiálu, referuje o nástupu úředníků do služby, o obsazování jednotlivých míst, o úřednicích řádných (skutečných) a tzv. nadpočetných, kteří pobírali pouze jisté remunerace či bezplatně získávali praxi. Stranou pozornosti nezůstal ani služební postup úředníků, jejich stavovský původ, kdy měšťanským synům úřední kariéra nabízela vzestup sociální i zakotvení v úřednické aristokracii, platy a penze. Řada podchycených konkrétních příkladů navozuje poměrně

plastickou mozaiku a vhodně dotváří celkový obraz situace v úřadu. Je však nutné připomenout, že postavení úředníka a jeho kariéra v době osvícenského státu již korelovala s „úřednickým právem“, které mělo v habsburské říši své počátky právě za vlády Marie Terezie a Josefa II. Právě rakouská právní historiografie věnovala tomuto odvětví práva poměrně značnou pozornost a mělo by být k jejím výsledkům přihlédnuto – viz např. práce Helmuta Grausama, Aloise Brusattiho, Ignaze Beidtele, Wenera Ogrise či Katrin Strugerové. Jinak velmi dobrá monografie Waltraud Heindlové „Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780–1848“ sama o sobě v tomto směru nedostačuje. Vhodnější by také bylo upravit vnitřní strukturu partie „Úředník a jeho kariéra“ na logičtější znějící: nástup do úřadu, sociální a teritoriální původ personálu, úředníci řádní a nadpočetní, služební postup, platy personálu, penze a úmrtí.

Závěrečný oddíl habilitační práce Z. Svitáka se zabývá systematickou diplomatikou písemností nejvyšších zeměpanských úřadů na Moravě ve studovaných letech. Autor zde vychází z písemností moravského královského tribunálu, jimž se podrobně věnoval ve zmiňované znamenité monografii Vladimír Vašků. Deputace, reprezentace a komora i gubernium však převzaly pouze některé z nich, ani ty však nebyly přejaty plně a při komparaci jejich vnějších a vnitřních znaků jsou patrné rozdíly. Základním hlediskem pro rozčlenění písemností se pak stalo výše uvedené kritérium, zda se jednalo o písemnosti expedované, tedy určené příjemcům mimo vlastní instituci, nebo o písemnosti pro vnitřní komunikaci úřadu, které sloužily jeho „dobrému chodu“.

Expedované písemnosti autor dále rozdělil na psané a tištěné a psané písemnosti na takové, které vydával úřad jako celek, a na písemnosti vydávané jeho oficianty. Vrcholné instituce zeměpanské správy na Moravě komunikovaly na prvním místě s panovnicí a kolegiálními centrálními úřady ve Vídni, a to prostřednictvím relací ke dvoru a osobních relací prezidenta úřadu. Zevrubněji jsou představeny především první z nich, jež byly v produkci instituce kvantitativně poměrně bohatě zastoupeny. Adresátům na stejné úrovni – zejména tribunálu v Brně a olomouckému biskupovi/arcibiskupovi – byly určeny rekvizitoriální misivy a vrchnímu vojenskému velitelství v zemi nóty. Pro komunikaci s adresáty v podřízeném postavení sloužily dekretální misivy, dekreta, dekretace a ratifikace. Oficianté vydávali atestace, tedy potvrzení různého druhu, a kvitance, tzn. specifické potvrzení o zaplacené sumě. Pomocí tištěných písemností byly promulgovány normativní úpravy pro některou z oblastí života společnosti v rámci tehdejší aplikace a realizace práva. V 18. století byly již k dispozici jejich soukromé a od počátku vlády Josefa II. i úřední sbírky,

příčemž jejich kolekce si pořizovaly i zeměpanské úřady a poté přešly do příslušných archivních fondů.

Předmětem zájmu dr. Svitáka se logicky staly i tištěné písemnosti, jejichž původcem byl nejvyšší moravský zeměpanský úřad a vydával je ze své pravomoci, resp. povinnosti. V první řadě se jednalo o patenty, otevřené dekrety a o cirkuláře (oběžníky), jakož i o souhrnné extrakty patentů a nařízení a také o příležitostné tisky s názvy nařízení, instrukce, naučení atp. Uvedený přehled adekvátně pokrývá písemnou agendu deputace, reprezentace komory, jakož i gubernia v Brně. Doporučoval bych ovšem zejména u expedovaných psaných písemností určených podřízeným právnickým osobám sondážně zjistit a ověřit jejich originály (tj. čistopisy) v písemných pozůstalostech příjemců, tzn. příslušných instancí patrimoniální správy či úřadů městské správy. Nespoléhal bych pouze na koncepty ve fondech brněnského MZA.

Pro vlastní vnitřní chod (vnitřní komunikaci) se pozornost autora optimálně koncentrovala na úřední knihy, v první řadě na podrobně analyzované radní protokoly, do nichž byly zaznamenávány zápisy z radních grémií, dále na podací protokoly, registraturní knihy, knihy deklaratorií s opisovanými důležitějšími panovnickými nařízeními, na knihy patentů a cirkulářů, depozit atp. Považoval bych však za lepší nenechávat vyjmenované i další úřední knihy v lineárním výčtu, ale rozčlenit je např. na: 1) radní protokoly; 2) kancelářské knihy – podací protokoly, knihy referentů, knihy výpůjček, knihy expedit a registraturní knihy a 3) evidenční pomůcky – knihy deklaratorií, knihy patentů a cirkulářů a knihy depozit.

V závěrečném shrnutí se PhDr. Z. Sviták, obávám se, nechal příliš unést představou až příliš velké důležitosti svého tématu. Tvrzení, že tereziánská doba položila „základy současné organizace a fungování státní správy“ považuji za nadnesené (samozřejmě znám genderově vyhocené názory na Marii Terezii jako tvůrkyni moderního státu). Takové náhledy však v podstatě ignorují mnohem kratší, zároveň ovšem nesrovnatelně dynamičtější dobu vlády Josefa II., ale především pronikavé správní změny let 1848/49 s utvářením moderní státní správy a samosprávy, včetně jejich dalšího rozvoje v rámci občanské společnosti. Vlastní souhrn je pak koncizní, obeznaný a svědčí o více než dobré orientaci autora v dané problematice. Jeho analýza zejména zemských moravských úřadů a úřednictva je minuciózní se smyslem pro detail i pro pochopení obecných souvislostí. Očekával bych však větší míru abstrakce zjištěných poznatků a jejich zařazení do širšího kontextu vývoje správních struktur neuherské části habsburského mocnářství ústící do semisyntézy. Pozitivně oceňuji obrazovou přílohu, a to zejména pro dokumentaci typologie písemností vrcholného zeměpanského úřadu na Moravě v příslušné době, stejně jako seznam pramenů a literatury a jmenný rejstřík.

Poněkud rušivě působí pouze začlenění obsahu stránkovaného jako s. 263–265 na konec vázané disertace za stranu 462 před anglické resumé.

Závěr:

Při celkovém hodnocení závažnosti tématu, šíře heuristiky a jejího zvládnutí, kritiky pramenů i úrovně interpretace je třeba zdůraznit, že předložený atestační text splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací z oboru pomocné vědy historické. Dílo je významným přínosem k dějinám správy a novověké diplomatiky období osvěcenského absolutismu v habsburské monarchii, proto jej s dobrým svědomím doporučuji přijmout jako habilitační práci a na jeho základě udělit PhDr. Zbyňku Svitákovi, CSc., vědecko-pedagogický titul docent.

V Praze dne 25. srpna 2013

Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.

Filosofická fakulta

University Karlovy

Praha